

ЛИСТУВАННЯ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Листування є цінним просопографічним джерелом і містить велику кількість цінної інформації про його авторів та адресатів. В. Винниченко більшу частину свого життя провів за межами батьківщини, до його найближчого оточення і кола кореспондентів входили українські діячі, які також змушені були жити в еміграції. Таким чином, його листування є цінним джерелом для дослідження різних аспектів діяльності та умов життя української еміграції.

Листування дозволяє доповнити і уточнити деякі факти життя, творчості та громадсько-політичної діяльності В. Винниченка в еміграції ще в дореволюційний період, зокрема його роль у створенні Української громади в Парижі. В літературі зустрічаємо дані про те, що її утворили в 1908 р. (без уточнення, коли саме) Ярослав Мазуренко та Віталій Муретов і В. Винниченко входив до її керівного осередку¹. Л. Лозинська, покликаючись на агентурні дані, які поступили з Парижа до Київського охоронного відділення у квітні 1909 р., приходить до висновку, що Українська громада в Парижі була заснована в кінці 1908 – на початку 1909 р.². Однак з листування видно, що вона діяла вже восени 1908 р. й В. Винниченко був одним з ініціаторів її створення. 11 вересня 1908 р. він писав Є. Чикаленкові, що в нього є думка в Парижі “заснувати Український Клуб чи Громаду” і просить висилати для неї “Раду” і “Вістник”³. 15 жовтня 1908 р. він писав тому самому адресату: “Про громаду ж нашу вже йдуть чутки по Парижу і “землячки” заявляються все більш і більш”⁴. Висловлює сподівання, що через два–три тижні громада буде функціонувати і найпершим її заходом буде влаштування вистави на користь пам’ятника Т. Шевченку. У наступних листах до Є. Чикаленка він просить організувати через “Раду” збір книжок для бібліотеки громади, костюмів для вистав, серед найважливіших планів громади бачить популяризацію українства за

¹ С. Кульчицький, В. Солдатенко, *Володимир Винниченко*, К., 2005, с. 48.

² Л. О. Лозинська, *Громадсько-політична діяльність В. К. Винниченка в дореволюційний період*, К., 1999, с. 15–16.

³ Є. Чикаленко, В. Винниченко, *Листування. 1902–1929 роки*, К., 2010, с. 110–111.

⁴ *Ibid.*, с. 117.

І. Сахно, Листування Володимира Винниченка

кордоном, вплив на російськомовних земляків і формування з них свідомих українців, залучення нових членів громади тощо⁵.

Одним з аспектів еміграційного життя В. Винниченка є видавнича діяльність. Чимало відомостей біографічного характеру міститься в листуванні В. Винниченка з Ю. Тищенком (Сірим), його близьким приятелем. Основною темою листування були видавничі справи, зокрема діяльність видавництва “Дзвін”, оскільки вони були його організаторами. Початковий період діяльності видавництва знайшов відображення в листах Ю. Тищенка до В. Винниченка за 1909–1914 рр. (листів Винниченка до Сірого цього періоду, на жаль, виявити не вдалося). Ю. Тищенко писав про ідею створення видавництва, висловлював свої роздуми щодо назви (“Дзвін” чи “Кресало”)⁶. В. Панченко звернув увагу на те, що саме лист В. Винниченка до К. Голіцинської від 17 липня 1907 р. дозволяє точно датувати час заснування видавництва, бо в цьому листі В. Винниченко писав, що воно було засновано тиждень тому, і зауважив, що М. Коцюбинський та Леся Українка згодилися співпрацювати зі “Дзвоном”⁷. Крім публікації праць В. Винниченка, у листах ішла мова про видання творів провідних українських письменників: Лесі Українки, М. Вороного⁸, С. Черкасенка, О. Олесея, книжки політичного змісту⁹. У листуванні обговорювалися справи місячника “Дзвін”, літературний матеріал для нього¹⁰. Справи видавництва, очевидно, йшли добре: “Як я прикинув оком, то бачу, що з Дзвоном поки що не зле. За се півріччя продано таку суму, що майже одкидаюсь з боргами по виданню”¹¹, – писав Ю. Тищенко В. Винниченку.

Як видно з листування, “Дзвін” продовжував функціонувати і під час революційних подій в Україні, друкував підручники, художню літературу та ін. Про діяльність видавництва у роки революції, а потім в еміграції, дізнаємося з масиву листування В. Винниченка з Ю. Тищенком за 1919–1934 рр.

⁵ Є. Чикаленко, В. Винниченко, *Op. cit.*, с. 120–122, 132, 141.

⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України в м. Києві (далі – ЦДАВО України), ф. 1823, оп. 1, спр. 36, арк. 11.

⁷ В. Панченко, *Володимир Винниченко: парадокси долі й творчості: Книга розвідок і мандрівок*, К., 2004, с. 54.

⁸ ЦДАВО України, ф. 1823, оп. 1, спр. 36, арк. 36.

⁹ *Ibid.*, арк. 52.

¹⁰ *Ibid.*, арк. 75.

¹¹ *Ibid.*, арк. 80.

Клопоту від видавництва було багато, а грошей мало, пересилка книг до українського читача ставала все більш проблемною. Проблем, пов'язаних з існуванням “Дзвону”, дедалі більшало, фінансово підприємство було збитковим, сенс його існування полягав лише в допомозі українській справі. У лютому 1922 р. В. Винниченко писав Ю. Тищенку, що другий рік книги не видаються і не продаються, функція адміністрації полягає лише в добуванні грошей і, взагалі, треба дивитися правді в очі і, якщо треба, закрити “Дзвін”. Варіант злиття з іншим видавництвом йому не дуже подобався, хоча матеріально це було вигідно, бо це буде “не той “Дзвін”, трохи подумавши він додав, що злиття можливе, за умови, що “ідейний напрям в наших руках”, і наголошував на тому, що жодна книжка не мала бути видана без його згоди¹². Слід сказати, що це була дуже болісна ситуація для В. Винниченка та, мабуть, і для інших видавців, багато років праці було пов'язано з видавництвом, на нього покладалися великі надії у справі національного відродження. Ще кілька років “Дзвін” продовжував існувати, але вже в листах 1927 р. знову мовиться про борги “Дзвону”, ліквідацію його, розпродаж книжок¹³.

До 1920 р. для доставки книг в Україну видавці переважно мали справу з Дніпросоюзом – центральним союзом кооперативних споживчих союзів, який поряд з господарчо-торговою діяльністю займався освітньо-культурною: видання книжок, підручників, організація бібліотек, читалень. Заснований він був у 1917 р., в 1920 р. замінений більшовиками на Вукоспілку в Харкові. Видавництво у Відні продовжувало діяльність у 1919–21 рр. Відносини з Дніпросоюзом не були безхмарними. З одного боку, Винниченко згадує прихильне ставлення до нього членів Дніпросоюзу в Україні, які пропонували йому високі посади, непогану платню¹⁴, з другого – починаючи з 1919 року, тривав конфлікт із закордонними дніпросоюзівцями. За словами Винниченка, вони не повернули йому гроші, які були винні.

У наступні роки тривали стосунки з Вукоспілкою, наступницею Дніпросоюзу, що мала схожі функції, припинилися вони на початку 1930-х років через розгортання масових репресій.

Під час тривалих стосунків з Держвидавком на території України було видано багато Винниченкових творів. Довгою і сповненою пере-

¹² ЦДАВО України, ф. 1823, оп. 1, спр. 36, арк. 62.

¹³ *Ibid.*, арк. 175.

¹⁴ *Ibid.*, арк. 13.

І. Сахно, Листування Володимира Винниченка

шкод була історія видання роману В. Винниченка “Сонячна Машина”. Він написаний у 1922–1924 рр. і вважається першим в українській літературі фантастичним романом-утопією, в якому соціалістичні гасла переплітаються з ідеєю наукового винаходу, що врятує світ. Звичайно, Винниченко хотів, щоб видання готував рідний “Дзвін”, але не вдалося – не вистачило коштів. З’являлися ідеї чеських видавництв, російського в Парижі, переговори велися навіть з американцями, але автор обов’язково хотів, щоб насамперед український читач ознайомився з книгою. У березні 1925 р. торгове представництво Держвидаву в Чехії і Винниченко нібито дійшли згоди, збереглася розписка про прийняття рукопису до друку¹⁵. Але вже в квітні В. Винниченко, як видно з його листа до Ю. Тищенка, відмовляється від друку, причиною стала неприємна рецензія представника видавництва Дехтярьова, який, до речі, сам же і вів переговори з автором¹⁶. Винниченко із властивою йому емоційністю відніс цю рецензію на рахунок всього колективу Держвидаву, а не одного Дехтярьова, вважав, що це “свідомий, організований і потрібний їм глум”, і рецензія була написана для того, щоб розповсюдити у пресі, “що Винниченко знав зарані про неї, але прохав видати його річ, бо, мовляв, чує де сила”¹⁷. Продовжувати справу з видавництвом він став лише після того, коли отримав листа від А. Приходька, представника посольства СРСР в Чехословаччині, організатора видавничої справи, з яким у Винниченка зав’язалося листування, із запевненнями, що видавництво не має відношення до рецензії. Не без перешкод технічного характеру роман вийшов у світ у видавництвах “Рух” і Держвидав, російською і українською мовами. До речі, політичні опоненти іноді закидали письменнику літературну співпрацю з радянською владою, не всі емігранти схвально сприйняли видання “Сонячної Мащини” в Радянській Україні.

З листування дізнаємося і про інші громадські справи Винниченка. У листі до Ю. Тищенка від 25 травня 1921 р. він розповідає про плани створити театральні студії, при чому питання поширення саме української культури було принциповим, лише в російську, хоча б і “високохудожню” студію він вкладати гроші не хотів. Ця ідея відразу виглядала нереальною з багатьох боків, тому швидко відпала. Задум

¹⁵ ЦДАВО України, ф. 1823, оп. 1, спр. 36, арк. 100.

¹⁶ *Ibid.*, арк. 107.

¹⁷ *Ibid.*, арк. 109.

зняти український фільм був більш привабливим¹⁸. Але, як завжди, не вистачало грошей, Винниченко намагався позичити гроші під заставу своєї частини “Дзвону”, розуміючи всю ризикованість заходу. “Той факт, що по всіх частинах землі пройде фільма з написом “Українфільм”¹⁹, мав велике значення для української справи, цю ідею Володимир Кирилович не полишав дуже довго, незважаючи на ризик, на чисельні клопоти і відмови, що виникали під час пошуку позики. Також, про ідею створення “Українфільму” В. Винниченко згадував і в листах до В. Левінського від 13 грудня 1921 р.²⁰ та від 10 листопада 1922 р.²¹. На жаль, цей задум не був втілений у життя²².

Хоча на еміграції В. Винниченко дещо відійшов від політики і займався переважно літературою, його листи засвідчують, що зовсім політичних справ він не полишав. Довгий час В. Винниченко разом з М. Шаповалом, М. Галаганом і Н. Григорієвим виношували плани об’єднання соціалістично-демократичних сил створенням їх коаліції – Робітничо-Демократичного Союзу (РДС). Друкованим органом цієї організації мав стати журнал “Нова Україна”, що видавався в Празі в 1922–1928 рр., засновником і головним редактором був М. Шаповал. У 1923–1924 рр. співредактором працював В. Винниченко, про поточні справи журналу він часто згадує в листуванні, зокрема скаржиться на брак літературного матеріалу²³.

В. Винниченко здійснює заходи щодо організації РДС, їздить у Прагу і зустрічається з різними особами в Українському Громадському Комітеті²⁴. Але справа не клеїлася, мабуть, не останньою причиною були сутички між В. Винниченком та іншими організаторами, зокрема М. Шаповалом. Розпочалися вони через дрібні конфлікти під час праці над “Новою Україною”, далі ситуація загострилася і привела до остаточного розриву, основною причиною, певно, став особистий конфлікт між ними, амбітними лідерами за природою.

З листування видно, що ще одним фактором, який вплинув на занепад РДС, був конфлікт між групами есерів. Виокремилася група

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 1823, оп. 1, спр. 36, арк. 40.

¹⁹ *Ibid.*, арк. 49.

²⁰ ВР ІЛШ, ф. 171, спр. 157.

²¹ *Ibid.*, спр. 169.

²² Див. про це: Н. Миронець, “Українфільм” – нездійснена мрія Володимира Винниченка, Кіно-Театр, 2 (1996) 28–29.

²³ ЦДАВО України, ф. 3803с, оп. 1, спр. 46, арк. 98.

²⁴ В. Винниченко, *Щоденник. 1921–1925*, т. 2, Едмонтон; Нью-Йорк, 1983, с. 497.

І. Сахно, Листування Володимира Винниченка

Д. Ісаєвича, що протестувала проти прихильників М. Шаповала. Такий конфлікт гальмував справу створення Союзу, бо не зрозуміло було, приймати ці групи разом чи як окремі організації. В. Винниченко переймався цією проблемою, навіть писав листа до Д. Ісаєвича 22 лютого 1925 р., в якому викладав свій погляд на шлях вирішення проблеми – призначення арбітра, просив уникати публічного розголошення конфлікту в пресі²⁵. Потім він відмовився від ідеї суду. Слід додати, що все це не покращило стосунків з М. Шаповалом: той висловив незадоволення втручанням В. Винниченка, який, у свою чергу, не зміг втриматися від критики стилю спілкування з товаришами та керівництва ними, що був властивий М. Шаповалу²⁶.

20 червня 1925 р. Винниченко пише обуреного листа “трійці”, як він називав М. Шаповала, М. Галагана і Н. Григорієва, з якого ясно видно, що Союз не склався²⁷.

Як видно з листування, В. Винниченко в 1925–1926 рр. роздумував про повернення в Україну, обговорював це з А. Приходьком, радянським дипломатом у Чехословаччині, але він бачив себе в Україні лише тоді, якщо зможе діяти виключно з власних переконань²⁸. Хід переговорів висвітлюють листи до А. Приходька²⁹. На щастя, повернення в Україну не відбулося, бо Винниченко, певно, став би однією з перших жертв репресій. Володимир Кирилович дуже страждав від того, що радянська влада не приймає його, щирого соціаліста і патріота, українські ж емігрантські кола не приймали його через комуністичні погляди.

Перебуваючи закордоном, Володимир Кирилович піклувався про українську справу, звертався до Є. Чикаленка з приводу грошей, що потрібні були для створення українського розділу у всесвітньо відомому журналі “*Courrier Européen*”³⁰, намагався зібрати бібліотеку для Української Громади в Парижі³¹.

²⁵ ЦДАВО України, ф. 3803с, оп. 1, спр. 46, арк. 97.

²⁶ Лист В. Винниченка до М. Шаповала від 23 лютого 1925 р., ЦДАВО України, ф. 3563, оп. 1, спр. 152, арк. 62.

²⁷ ЦДАВО України, ф. 3803с, оп. 1, спр. 46, арк. 113.

²⁸ *Ibid.*, арк. 148.

²⁹ Листи до А. Г. Приходька від 10 та 19 жовтня 1925 р., вступна стаття Р. Міщука, Слово і час, 2 (1990) 28–33.

³⁰ Н. Миронець, “Історія наша се... боротьба за національне існування...” (Листування Є. Х. Чикаленка з В. К. Винниченком), Пам’ять століть, 6 (2002) 141.

³¹ Лист від В. Винниченка до Є. Чикаленка від 29 жовтня 1908 р., [в:] Н. Миронець, “Історія наша се... боротьба за національне існування...”., с. 26.

Життя революціонера вимагало від В. Винниченка конспірації, тому листи часто надходили на ім'я якогось його знайомого або замість імені був один з псевдонімів В. Винниченка. Наприклад, К. Голіцинська писала під час його перебування у в'язниці на ім'я Адольфа Мусіянвича³². Також, у листуванні згадуються псевдоніми В. Дедевич³³, Никифор Павлович Гірняк³⁴, В. Старосольський³⁵. Два останні були реальними особами.

Листи В. Винниченка слугують незамінним джерелом інформації про місце його перебування у той чи інший час та численні переїзди. Більшу частину свого життя він провів закордоном, у Франції, Німеччині, Швейцарії, Італії. Листування проливає світло на обставини переїзду з одного місця в інше, зміну тимчасового житла, мандрівки, поїздки в Україну.

Постійного власного помешкання В. Винниченко не мав до 1934 р. У листах він розповів і про цей, останній, етап свого життя – проживання у маленькому провансальському містечку Мужен і захоплення натуризмом, тобто способом життя, наближеним до природи. У листі від 19 жовтня 1934 р. В. Винниченко писав Ю. Тищенко: “Маємо гектар майже порожньої землі й стару-старезну селянську провансальську хату”³⁶. Цю хату подружжя придбало за кошти, отримані завдяки виданню “Сонячної машини”. Там і провело решту життя подружжя В. Винниченків, харчуючись тим, що виростили на власному городі. У цей період Володимир Кирилович сповідував філософію конкордизму, що також знайшло відображення в листуванні.

Таким чином, ми бачимо, що листування дозволяє детально відтворити еміграційне життя Володимира Винниченка та його найближчого оточення, є складовою частиною джерельної бази для дослідження історії української еміграції і дає змогу скласти уявлення про різні аспекти життя та діяльності українських діячів.

³² Лист від 19 жовтня 1906 р., ЦДАВО України, ф. 1823, оп. 1, спр. 27, арк. 41.

³³ ЦДАВО України, ф. 1823, оп. 1, спр. 24, арк. 143а.

³⁴ *Ibid.*, арк. 123.

³⁵ Євген Чикаленко, Володимир Винниченко, *Листування. 1902–1929 роки*, упоряд. та вс. ст. Н. Миронець, К., 2010, с. 50.

³⁶ ЦДАВО України, ф. 3803с, оп. 1, спр. 46, арк. 256–257.